

Dannebrogsmønten og andre mønter med faner

Af Jens Christian Moesgaard

Nogle mønter har ikon-status. Det er ikke nødvendigvis, fordi de har været vigtige i møntomløbet eller for samfundsudviklingen – det kan derimod være på grund møntens motiv eller kunstneriske udførelse.

Typen “Hauberg, Valdemar I den Store nr. 61” er en sådan emblematisk mønt, fordi den på bagsiden fremviser en fane eller et banner med et kors, som er blevet tolket som den ældste gengivelse af Dannebrog. Det til trods for, at Valdemars regering 1154/1157-1182 (se diskussion om dateringen af mønten nedenfor) ligger to generationer før 1219, hvor flaget ifølge legenden faldt ned fra himmelen ved Lyndanisse (Tallinn) i Estland som Guds hjælp til danskernes kamp mod de hedenske estere – en begivenhed, vi fejrer 800-års jubilæum for i år. Som det ses nedenfor, er det dog langt fra alle eksemplarer, der bærer kors i fanen. Der er ligeledes andre symboler, så knytningen til Dannebrog er måske ikke så entydig, som den nogen gange fremføres.

Det er dog ikke denne diskussion, der skal tages op her (se senest Jensen 2003, s. 203-206 og Bartholdy, under forberedelse). Artiklens ambition er blot at give en oversigt over de otte eksemplarer i Den kongelige Mønt- og Medaillesamling – den udspringer faktisk af en forespørgsel fra Nils Bartholdy til Samlingen om Dannebrogsmønten. Oversigten præsenteres i tabel 1 og bygger på eksemplarerne i den systematiske samling, kombineret med fundlisten i Haubergs endnu benyttede standardværk fra 1906 om danske mønter 1146-1241 (Hauberg 1906), samt med Kirsten Bendixens kortkartotek, der dækker fund 1906-1980'erne. Thomas Guntzelnick Poulsen arbejder for tiden på en længe tiltrængt nyordning af mønterne fra perioden 1134-1241, og han har venligst meddelt mig, at der ikke er fremkommet nye eksemplarer som fund i Danmark siden 1980'erne. Sidst i artiklen fremtrækkes et par andre, lidt senere og mindre kendte, mønttyper med faner/bannere.

Hauberg havde ingen sikre indicier for typens kronologiske placering. Hans datering til Valdemar I var stilistisk på grundlag af især kronens udformning (1906, s. 347). Østerild-skatten bekræfter ved første blik dateringen, men mønterne i skattefundet er svære at datere (se DMS 56), og der er en risiko for ringslutning mellem datering af mønt og skat. Vi har ingen yderligere dateringselementer, og indtil videre er Haubergs datering det bedste bud, vi har.

Den lave vægt (jfr. Hauberg 1906, s. 324) og fundspredningen peger entydigt på en jysk oprindelse. Gitte Ingvarson (2016, s. 90) har for nyligt overbevisende argumenteret for, at de nørrejyske møntsteder under Valdemar I udelukkende slog en-sidede mønter – de såkaldte brakteater – hvilket implicerer, at denne type nok ikke er nørrejysk. Haubergs tilskrivning af denne to-sidede type til Slesvig er ikke usandsynlig, men Ribe er ligeledes en mulighed.

En af mønterne fra Østerild er for dårligt bevaret til stempelstudier. Tilbage er syv stykker. For fanesiderne har jeg kun kunnet identificere én stempelidentitet, nemlig mellem eksemplarerne fra Klarup og Søvind. Af de seks kendte stempler har tre et kors i fanen og en sekstakket stjerne, to

Tabel 1. Hauberg, Valdemar den Store nr. 61, eksemplarer i Den kongelige Mønt- og Medaillesamling

Fig.	Inv. nr. (år)	Vægt	Fundsted og –omstændigheder	Stjerne under fanen	Symbol i fanen	Fanens retning
1	GP 859 = FP 466 (1881) ¹	0,71 g	Sønder Bjært Kirke ved Kolding. "I Gangen bag Alteret under Bræddegulvet laae en fiirkantet rødlig Steen med en halvkugleformet Fordybning, c. 4 1/4" [11 cm] i Diameter, paa den ene Side. Under Fordybningen, der vendte nedad, laae Mønten"	Ottetakket	4 prikker, 3 prikker ved stang	Højre
2	KP 651 = FP 474 (1882) ²	0,62 g (kantskade)	"under Brolægningen Øst for St Mortens Kirke", Randers	Sekstakket	Kors	Højre
3	FP 1306.4 (1914) ³	0,18 g (fragment, i 2 stykker)	"i Kalkmørtelen under Vinduet i Korgavlen, efterat de ydre Kampesten vare nedtagne, og Mellemfylden i Muren styrtede ned" ved restaureringsarbejde i Østerild Kirke i Thy sammen med tre andre mønter, der tolkes som et bygningsoffer. To andre mønter "i Muren bag Alteret". Fragmenteringen er moderne. Skatten er svært daterbar, cirka 1160	Sandsynligvis sekstakket?	?	Højre?
4	FP 1306.5 (1914) ⁴	0,25 g (fragment)	Som foranstående	?	Blomst af cirkler	Højre
5	FP 1991.1 (1939) ⁵	0,43 g (defekt)	Sankt Thøger kirketomt i Thy, under korsskæringens vestre bue	Ottetakket	4 prikker, 3 prikker ved stang	Højre
6	FP 3209.5 (1972) ⁶	0,66 g	Klarup Kirke ved Aalborg, korets nordside, felt 2	Sekstakket	Kors	Højre
7	FP 3468.1 (1978)	0,64 g	Søvind Kirke ved Horsens, løs sandfyld syd for alteret	Sekstakket	Kors	Højre
8	GP 3640 (1983)	0,49 g	Efter sigende gammelt fund fra Süderlügum ved Niebüll i Sydslesvig ⁷	Sekstakket	Kors	Venstre

har fire prikker samt tre prikker ved stangen og en ottetakket stjerne. Det sidste stempel har en blomst formet med ringe – den pågældende mønt er fragmentarisk, og stjernen ikke bevaret. Fanen er til højre på alle eksemplarer undtagen det fra Süderlügum. Korsfanen er således langt fra enerådende.

Mønterne er gengivet i ca. 150%

Der findes endnu et par mønter med fane fra Valdemarstiden, som her skal fremlægges lidt mere summarisk:

A. En type, som Hauberg tilskriver Knud VI 1182-1202, Ribe (Hauberg 1906, pl. IV, 19, jfr. s. 345, 361). På forsiden er kongebusten en face, ikke i profil som på den just behandlede mønt. På bagsiden er der en bispestav til venstre for fanen, en stjerne nedenunder. Motivet i fanen er et Andreas-kors. Hauberg kendte i 1906 kun ét eksemplar på 0,45 g, der stammer fra Grenå (fig. 9 – FP 615, Hauberg 1906, s. 330, fund 54). I det store Grenåfund nedlagt omkring 1225/30 og fundet 1910 var der ikke færre end 355 eksemplarer (DMS 66) plus enkelte eksemplarer dukket op

1 Hauberg 1906, s. 329, fund 33; Galster 1931, s. 251, fig. 41, mønten til højre; Jensen 2003, s. 203, fig. 15 nederst.

2 Hauberg 1906, pl. III, 61 og s. 329, fund 32; Galster 1931, s. 251, fig. 41, mønten til venstre.

3 Galster 1931, s. 250-251; DMS, bd. 1, s. 298, nr. 56; Jensen 2003, s. 205, fig. 16.

4 Som foranstående.

5 Galster 1940, s. 165.

6 Bendixen 1973, s. 56, 58-59, nr. 22; Jensen 2003, s. 203, fig. 15, øverst

7 Oplyst af seneste ejer, j. nr. 14/83-2547

8 Se forstørret farvefoto i *Danefæ*: København, 1980 opslag 42, 2. række yderst til venstre (kun bagside).

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

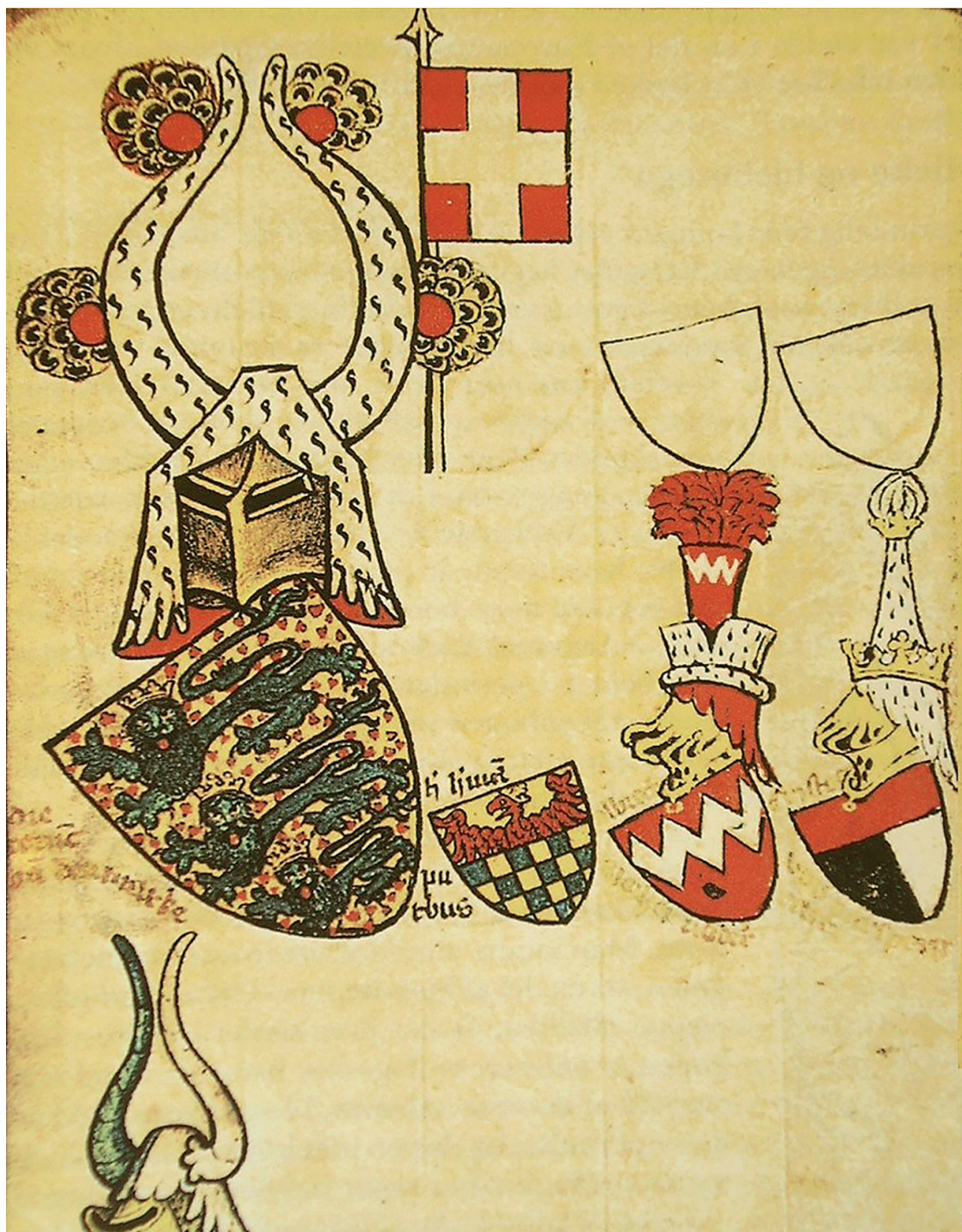
Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Side 55 i den hollandske våbenrulle "Wapenboek Gelre", som blev samlet i perioden 1370-95 af herolden Claes Heynes, kaldet Gelre. Her ses den tidligst kendte sikre farvegengivelse af Dannebrog. Våbenrullen består af 121 ark og rummer 1775 våbner.

Foto: Claes Heynenzoon, hollandsk heraldiker, Wikimedia Commons.

senere (FP 1493.16 og 3709.1). I Galsters bearbejdning af fundet er typen på grundlag af dens talrige optræden i fundet overbevisende omdateret til omkring 1225 (Galster 1931, s. 227-228, type nr. 27 (tre varianter, 27a-c), s. 232, jfr. fig. 16,27 og fig. 26; Hauberg 1911, ligeledes nr. 27). Siden er der fremkommet eksemplarer i Kalvslund Kirke ved Ribe (FP 2352.2), Ginnerup Kirke på Djursland (FP 2596.1; Galster 1959, p. 168) og i Aggersborg Kirke ved Limfjorden (FP 3528.24; Jensen 2014, s. 468, nr. 24). Der er 22 eksemplarer fra Grenåfundet i Bruuns samling (nr. 2628-2649), og et antal eksemplarer i privatsamlinger (eksempelvis Bruun dubletter 478-480; Petersen 526-527).

Der er ingen tvivl om, at mønten er jysk, det viser både forekomsten i Grenåfundet og tre jyske kirker samt møntens lille størrelse. Kongebusten på forsiden og bispestav på bagsiden viser, at det må have været en fælles udmøntning fra en by, hvor kirken havde andel i mønten, såsom i Slesvig og Ribe (Grinder-Hansen 2000, s. 58-60). Om kirken også havde andel i mønten i nogle af de øvrige jyske byer, er uklart.

Hauberg afbilder endnu en type fra Grenå-fundet (1911, nr. 28). Bagsiden med fane er identisk med den just omtalte type, mens forsiden har en bisp i stedet for kongen. Stykket er dårligt præget, men bispehuen ses tydeligt, og man aner bispestaven til venstre for busten. I KMMS' systematiske samling ligger det selvsamme eksemplar, som er afbildet af Hauberg med angivelsen fra Galsters hånd: "Mispræg af to forsk. Typer. 25+27" – med andre ord en hybrid mellem bispesiden af Hauberg 1911, nr. 25 og fanesiden fra nr. 27. I hovedsamlingen ligger ligeledes endnu et eksemplar, der er præget to gange med Hauberg 1911, nr. 14 og 27 (Galster 1931, henholdsvis type nr. 16 og 27). Galster tolker begge disse mønter som type 27's bagsidestempel "slaaet ovenpaa to ældre Mønter" (Galster 1931, s. 228). Det er nok en rimelig tolkning at anse dem som mispræg og/eller hybrider i betragtning af, at der kun var et eksemplar af hver i denne store skat. De skal derfor ikke betragtes som egentlige selvstændige typer.

B. Grenåfundet indeholdt også 12 eksemplarer af en type, der tidligere var kendt fra tre eksemplarer. Det første er ifølge etiketten i systematisk samling på KMMS fundet i Viborg Domkirke i 1860'erne – det er tilsyneladende på daværende tidspunkt ikke blevet skrevet i protokol (fig. 10 – RP 2033; Hauberg 1906, s. 361 og pl. IV, 24; s. 330, fund 56, ved fejl angivet som FP 403 = GP 759, som er en anden mønt fundet i domkirken i 1877). De to andre fremkom i Bokel-skatten mellem Hamborg og Bremen (Meier 1932, p. 143, nr. 413). Senere er der kommet et eksemplar i Korning Kirke ved Horsens (FP 5628.4). Der er tre eksemplarer fra Grenåfundet i Bruuns samling (nr. 2720-2722).

Hauberg opfattede bagsidens motiv som en nøgle, men Galster tolkede det som en fane uden flige med fire prikker over hinanden. Dette symbol befinder sig mellem to kors, og på forsiden er der en konge en face. Haubergs henførelse til Slesvig opretholdes af Galster, som anså den for at være blandt de ældre typer i Grenåfundet uden at kunne angive en præcis datering, men dog inden for Valdemar Sejrs tid, i modsætning til Hauberg, der tilskrev typen Knud VI (Hauberg 1911, type 38, Galster 1931, s. 219, type 11, fig. 6.11 og fig. 11, s. 232).

C. I Grenåfundet var et eksemplar af en type, der var ukendt, da Hauberg skrev sit referenceværk i 1906. Den bærer kongebuste en face på forsiden og en fane med stjerne til højre på bagsiden (Galster 1931, s. 218-219, type 10, se fig.5.10 og fig. 10; Hauberg 1911, type 10). Den kendes også fra

et fund gjort 1925 på Vrå kirkegård i Vendsyssel og tilskrives Valdemar Sej, Nørrejylland (fig. 11 – FP 1614.1; Galster 1926, s. 63). I fanen er der enten tre prikker over hinanden eller fire prikker i firkant.

D. Endelig er der en type fra Starup kirke ved Haderslev, fundet 1956-1957 (fig. 12 – 0,43 g; FP 2508.13; Galster 1958, s. 223, nr. 13, fig. 2⁸). Den har også buste en face og fane med sværd til venstre og en stjerne nedenunder, det hele over en mur. Der er intet symbol i fanedugen. Galster tilskriver den uden at angive argumenterne (som sikkert er stil, størrelse og fundsted) Valdemar II, Jylland.

Sammenfattende kan det siges, at de her fremlagte mønttyper har mange fællestræk. På Valdemar den Stores mønt er forsiden buste i profil, hvorimod den på alle de øvrige er en face. Fanen bølger fint til højre på de fleste typer, og stjernen under eller ved siden af fanen er også gennemgående. Korset i fanedugen, der jo er grundlaget for at tolke mønten som en afbildning af Dannebrog, findes dog kun på Valdemar den Stores type – det er fraværende på samtlige andre typer, der interessant tilskrives Valdemar II, der jo stod bag Estlandstogtet i 1219. Og selv på Valdemar den Stores type optræder korset kun på nogle eksemplarer – på andre er der fire prikker eller en blomst. Om korset er bevidst valgt som den oprindelige type, og de øvrige varianter afspejler stempelskærers uagtsomhed senere hen (jfr. Jensen 2003, s. 203, billedtekst fig. 15), er på nuværende grundlag svært at udtale sig om.

Alle mønttyperne er kun kendt fra få fund (om end en enkelt af dem i mange eksemplarer). Dette faktum understreger, at der måske stadig kan dukke nye typer op, samt at nye eksemplarer af de allerede kendte typer kan komme til og nuancere vort billede.

Litteratur

Bartholdy, Nils, værk om Det danske Kongevåben, under forberedelse.

Bendixen, Kirsten, "Middelaldermønter i de sidste 10 års danske kirkefund", *NNÅ* 1972 (1973), s. 49-70.

Bruuns dubletter = *Fortegnelse over afdøde Grosserer L. E. Bruun's Doubletsamling af Mønter og Medailler*,

København 1925 (auktionskatalog).

Bruuns samling = *L. E. Bruuns Mønt- og Medaillesamling*, København 1928.

DMS = Jensen, Jørgen Steen m. fl., *Danmarks Middelalderlige Skattefund*, 2 bind, København 1992.

Galster, Georg, "Den kgl. Mønt- og Medaillesamling i Finansaaret 1925-26", *NFM* X, 1926, s. 61-64.

Galster, Georg, "Møntfundet fra Grenaa og de jydsk Penninge fra Tiden 1146-1234", *ÅNOH* 1931, s. 207-264.

Galster, Georg, "Den kgl. Mønt- og Medaillesamling i Finansaaret 1939-1940", *NNÅ* 1940, s. 157-165.

Galster, Georg, "Den kongelige Mønt- og Medaillesamling 1957", *NNÅ* 1957-58 (1958), s. 216-227.

Galster, Georg, "Den kongelige Mønt- og Medaillesamling 1958", *NNÅ* 1959, s. 164-170.

Grinder-Hansen, Keld, *Kongemagtens krise*, København 2000.

Hauberg, Peter, *Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146-1241*, København 1906.

Hauberg, Peter, *Grenaa-Fundet*. Lystrykt planche, fremlagt ved foredrag i DNF 17/3 1911

(gengivet i *DMS*, bd. 1, s. 305).

Ingvardson, Gitte, "Sjælefredelse eller lommespild – møntfundene fra Hedensted Kirke", *Hedensted Kirke*.

Undersøgelser og restaureringer, red. Michael Andersen og Hans Mikkelsen, Odense 2016, s. 78-97.

Jensen, Jørgen Steen, "Nationalsymboler i Europa før og nu – især på mønter", *Nationalmuseets*

Arbejdsmark 2003, s. 197-207.

Jensen, Jørgen Steen, "Mønterne fra Aggersborg Kirkes gulv 1976", *Aggersborg i Vikingetiden*,

red. Else Roesdahl, Søren Sindbæk, Anne Pedersen, København-Højbjerg 2014, s. 468-473.

Meier, Ortwin, *Der Braktatenfund von Bokel bei Bevern, Kreis Bremervörde*, Hannover 1932.

Petersens samling = *Fortegnelse over en Møntsamling tilhørende fhv. Hvidgarver L. Chr. Petersen*, Odense, I.

Danske Mønter fra Middelalderen, Odense 1917 (auktionskatalog).